

МОВЛЕННЄВІ ПРИЙОМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ РОЛІ “АНТИГЕРОЙ” (на матеріалі україномовних та англomовних текстів мовленнєвого жанру “відкритий лист”)

В статье рассматриваются речевые приемы реализации коммуникативной роли формального адресата речевого жанра “открытое письмо” “Антигерой”. Раскрываются механизмы формирования стереотипного образа врага на материале украиноязычных и англоязычных текстов открытых писем.

Ключевые слова: публицистический дискурс, речевой жанр “открытое письмо”, коммуникативная роль, стереотипный образ врага.

The article is devoted to the analysis of the most effective means of realization of formal addressee's communicative role “Antihero” on the material of Ukrainian and English texts of the “open letter” speech genre. The ways of forming stereotypical image “enemy” are established.

Key words: media discourse, speech genre “open letter”, communicative role, stereotypical image “enemy”.

Кінець ХХ — початок ХХІ століття характеризується стрімким зростанням масової комунікації та нових інформаційних технологій. Перетворення мас-медіа на одну з ключових сфер сучасного вивчення мовленнєвого спілкування як у відношенні кількісних показників, так і в плані якісного впливу на мовні процеси, сприяло концентрації академічного інтересу на проблемах функціонування мови у сфері масової комунікації. Зокрема однією з актуальних проблем сучасних медіа-досліджень є аналіз конфліктогенної природи текстів ЗМІ (О. Н. Бикова, О. Ю. Булигіна, Т. І. Стексова, Т. Г. Добросклонська, М. Р. Желтухіна, О. С. Іссерс, Н. І. Клушина та ін.). На сучасному етапі досліджень не викликає сумнівів той факт, що публіцистична картина світу характеризується біполярністю. Базовою негативно за-

рядженою антиномією публіцистичного дискурсу є опозиція “свої/чужі”, яка свідомо конструюється за ідеологічно заданими схемами і “вписується” у свідомість масового адресата. Завдяки їй формується аксіологічна модель суспільства, яка закріплює у масовій свідомості політичні, ідеологічні, моральні та інші універсальні та етноспецифічні цінності. Оцінність, персуазивність, імперативність — найважливіші інтенціональні категорії публіцистичного дискурсу, що визначають специфіку самого дискурсу, а також впливають на характер мовленнєвих жанрів, які функціонують у ньому.

Загальновідомо, що прагматика мовленнєвого жанру (а відповідно — його структура й семантика) обумовлені характером взаємостосунків учасників комунікації. Цей факт дозволяє ученим розподіляти мовленнєві жанри на умовній шкалі ефективності мовленнєвого спілкування за різноманітними комунікативними реєстрами: від унісону (зони гармонії) до дисонансу (зони переважання дисгармонії у спілкуванні і навіть повного його припинення).

У сучасній мовній ситуації усе більшу увагу дослідників привертає зона переважання дисгармонії у спілкуванні. Крайньою формою прояву негативної ілюзії є ситуація мовленнєвого конфлікту, що базується на механізмах різноспрямованої інтеракції: кожен із комунікантів свідомо діє на шкоду протилежній стороні, експлікуючи свої дії відповідними вербальними засобами. Конфлікт передбачає зіткнення сторін, протистояння партнерів у процесі спілкування внаслідок неспівпадіння інтересів, думок, комунікативних намірів. За такого варіанту взаємодії відбувається одностороннє або взаємне непідтвердження рольових очікувань, розходження партнерів у розумінні й оцінці ситуації та виникнення антипатії один до одного.

Об’єктом нашої уваги є мовленнєвий жанр “відкритий лист”, який характеризується складним типом взаємостосунків автора та формального адресата. Як показав аналіз текстів мовленнєвого жанру “відкритий лист”, автор може виказувати як кон’юнктивні (об’єднуючі, спрямовані на зближення, співробітництво), так і диз’юнктивні почуття (що роз’єднують людей, свідчать про те, що інша сторона сприймається як неприйнятна) залежно від обговорюваної проблеми і характеру адресата. Універсальна опозиція “свій — чужий” впливає на розподіл почуттів та оцінок автора відкритого листа щодо адресата і розміщує їх на шкалі: “свій” — хороший, викликає позитивні почуття, що реалізуються у тексті як підтримка, схвалення, захоплення; “чужий” — поганий, провокує негативні почуття, що втілюються у

критиці, недовірі, протесті, контраргументах. Це протиставлення конструює, з одного боку, толерантні, емпатичні тексти, а з іншого — нетолерантні й агресивні. За допомогою регулярного негативного чи позитивного контексту у свідомості масового читача вибудовується відповідне ставлення до фактів, подій, людей.

Дослідження особливостей номінації адресата, лексичного та стилістичного відбору мовних засобів, імпліцитних знаків належності/неналежності до певної спільноти дозволили нам виділити базові рольові образи вербалізованого адресата мовленнєвого жанру “відкритий лист”: “Герой, здатний вирішити проблему” (союзник, друг) — “Антигерой” (той, кого критикують, опонент, ворог). Домінування рольового образу “Антигерой” у текстах відкритих листів засвідчило критичний, дискредитативний характер відкритого листа як одного з найбільш дієвих, апелятивних, оцінно-імперативних мовленнєвих жанрів публіцистичного дискурсу.

Метою даної статті є аналіз мовленнєвих засобів реалізації комунікативної ролі “Антигерой” у текстах відкритих листів українською та англійською мовами.

Створюючи відкритий лист, адресант орієнтується на певну модель адресата, яка виявляється у комплексі стійких уявлень та когнітивних структур, що регулюють та координують текстову поведінку автора.

Базовою ознакою комунікативної ролі “Антигерой” є акцентування опозиції свій-чужий, сформованої на основі символів “Добро” і “Зло”, що відповідають моделі світу мовця. У мовному аспекті “своє” функціонує в семантичному оточенні одиниць з позитивною оцінкою, а “чуже”, і взагалі “інше”, оцінюється негативно:

Янукович — це незворотність маріонеткової диктатури, Ющенко — це незворотність демократії.

Янукович — це корумпована, криміналізована і шансонізована влада, Ющенко — це громадянські права і свободи.

Янукович — це совок і блатняк, Ющенко — це шанс для культурного різноголосся.

Янукович — це ізоляція від Європи і світу, Ющенко — це долання кордонів, це порозуміння [7].

Now let me compare your record of lies, distortions, race baiting, and associations to John McCain: War hero. Annapolis graduate with “Country first”. Operational leadership experience like all 43 previously elected presidents of the USA as a Navy officer for 22 years. 26 years in the Senate. Straight talk.

Maverick. 54 % of the time participated on bills with Democrats. Never asked for an earmark. The only blemish on his record is his part in the Keating 5 debacle about 25 years ago. Mr. Obama, at Harvard Law School, you learned that the end does not justify the means. You learned that perjury, false witness, dishonesty, distortion of truth are never tolerated. Yet, your dishonesty is overwhelming [8].

Затвердженню образу адресат-антигерой сприяє применшення його авторитету, значення шляхом несхвальної характеристики особи як посередньої, нерозумної людини:

Усвідомлюю, що ваш рівень інтелекту та морально-духовної деградації, як і всіх ваших подножків, не здатен збагнути сили цих аргументів, тому підсумую простіше. Постійне ваше і вашого охвістя зазіхання на визначальну ознаку нації — українську мову — свідчить лише про одне: ви агресивні, аморальні чужинці, помножені на засимільованих хохлів-плебейв, — ніколи не здолаєте незалежної української держави — бо вона вічна, ви ж — тимчасові, як ваша сумнівна перемога у депресивному регіоні; тимчасові, як ваші брудні статки, з якими навіть у пекло не входять; тимчасові, як безвольність і роздвоєність ющенків та популізм і брехня тимошенків [9].

Ще одним лінгвістичним засобом, що використовується для дискредитації адресата, є навішування ярликів. Ярлик, навіть якщо у його основі немає інвективи, — це завжди прояв мовленнєвої агресії, це дискредитація людини за допомогою спрощеної номінації, в основі якої лише одна окрема ознака: “неофашист-бандерівець”, “русофоб”, “вірний васал США”, “шістка при американському ковбої”, “американський сюзерен” “самодержець”, “сільський бухгалтер”, “насічник”, “любий друг” (про В. Ющенка); “вона”, “Юлька-золота ручка”, “коса”, “білосердечна” (Ю. Тимошенко); “малописьменний проффесор”, “донецький бандит”, “братва” (В. Янукович). В англломовному дискурсі: “rooky”, “a juvenile”, “a teenager”, “this Muslim guy”, “terrorist sympathizer”, “Comrade Obama”, “Bolshevik”, “abortionist” (Б. Обама).

Соціальні ролі президента, прем'єр-міністра, голови Верховної Ради тощо передбачають шанобливе ставлення до них, однак формування комунікативної ролі “Антигерой” сприяє зниженню уявлення про високий соціальний статус цих осіб, створює негативний образ останніх, який інколи засобами мовленнєвої агресії виформується у психологічний стереотип “ворога” в очах істинного адресата. Підставою для формування образу “ворога” і, відповідно, його ознакою може бути певний факт його деструктивної діяльнос-

ті, актуалізація не стільки його негативних рис, скільки тих небезпечних ситуацій, провина за які приписується цій особі. Для більш детальної характеристики стереотипу адресат-ворог скористаємось параметрами, виділеними Т. Євгенєвою [10: 15]. Комунікативними корелятами ролі є:

1) негативне очікування (усім діям ворога в минулому, теперішньому і майбутньому приписуються деструктивні наміри, тобто усе, що робить ворог, або є негативом, або має антигуманні мотиви):

Ваші дії на посту глави держави — аж ніяк не результат політичних помилок і прорахунків. Вся Ваша політична кар'єра, від першого до останнього її дня, свідчить про те, що Ви умисне і з маніакальною впертістю завдаєте шкоди Україні, обслуговуючи інтереси заокеанських патронів, які найняли Вас [11];

Perhaps, Mr. President, you have no interest in world peace, you're just solidifying your enchanting smile, and putting on a long face looking for murder, following the tracks of Bush's road of war? You can't always neglect your duties, pretend that this person is your enemy, or that person is your opponent, right? Also, saying one thing while you were in China, and doing another after you go back, isn't that too hypocritical? Being the head of a large state, why don't you live up to your promises, rather than going back on your own words? [12];

2) покладання провини на ворога (ворог сприймається як джерело усіх бід, що звалилися на групу; саме він є винним у наявних труднощах та проблемах):

До якого трагічного маразму доведено політичну та економічну ситуацію в Україні, пане Президенте! Тільки людина з унікальними здібностями здатна була свій захмарний рейтинг опустити до такого жалюгідного рівня. Україна знову втратила шанс випростатися на повен зріст. Завдяки Вам нас знову сприймають у світі, як націю-невдачу. Перед нашим носом зачинилися двері до Євросоюзу та НАТО. Ваші закордонні візити — це завжди привід для доносу на свій же уряд. Через безсистемність та імпульсивність Вашої політики, через бездіяльність Крим ще більше віддалився від України, ми назавше втратили велику частину нафто-газового шельфу у Чорному морі [13];

Stop applying sanctions against countries which cannot do the same against you. In Iraq your sanctions killed 500,000 children through depriving them of medicine and food. Others were born deformed [14];

3) ідентифікація зі злом (система цінностей ворога протиставляється системі цінностей адресанта):

Більшість народу України — за добросусідські, історично братні відносини з Росією, за Єдиний економічний простір з нею, Білоруссю і Казахстаном. Ви ж уперто тягнете Україну в ЄС... 72 % громадян України розмовляють російською. Ви ж проти референдуму про надання російській мові статусу офіційної. Росія — рідний сусід. Україна — не американський плацдарм проти неї. Так вважає більшість наших громадян [15];

Your bowing to the king of Saudi Arabia is an affront to all Americans. Our President does not bow down to anyone, let alone the king of Saudi Arabia. You don't show Great Britain, our best and one of our oldest allies, the respect they deserve yet you bow down to the king of Saudi Arabia. How dare you, sir! How dare you! [16];

4) мислення з нульовою сумою, тобто що добре для ворога, погано для нас, і навпаки:

Ви без докорів сумління розпродаете Україну транснаціональним корпораціям, а заради того, щоб зберегти свою президентську владу й гроші, які вона приносить, віддали американцям і наближеним до Вас олігархам десятки тисяч гектарів багатой на нафту й газ української землі. ... Заради наживи Ви організували в країні управлінський хаос [11];

The Iranians do not want foreign countries to intervene in their affairs. What they want is recognition that they matter and that the dictators that oppress them will not be recognized as a legitimate government. Instead you made it clear that you don't give a damn about the people and that you are prepared to give legitimacy to any thug, as long as he manages to come to power, even fraudulently and by killing the people [17];

5) стереотипізація та деіндивідуалізація (будь-хто, хто належить до ворожої групи, наш ворог):

А служити Ви звикли за комуністичного режиму, за Кучми, тепер за антиукраїнської, антинародної, антисоціальної влади Тимошенко. ... Тепер Ви самовіддано служите Її. Мені завжди хотілося називати її — Вона, але вважала, що це неетично. Тепер вже на плакатах — Вона — працює, отже висмоктує зі своїми рейдерами-паразитами українську кров, привласнює з Губським, Портновим, Турчиновим та іже з ними все, що ще було "нічیه" [18];

Any people who vote for you after understanding that you are dishonest should be ashamed of themselves for making their personal political issues more important than character. ... Mr. Obama, you are dishonest. Anyone who votes for you is enabling dishonesty [8];

6) відмова проявити емпатію — у нас немає нічого спільного з ворогами, ніякі факти чи інформація не змінять нашого сприйняття:

Ніхто не забере у Вас реставровану пам'ять нації про голодоморний геноцид 32–33-го років, про Круті і Батури. Ніхто не применить Ваших заслуг в українській свободі слова. Ніхто не сумнівається у Вашій, хай більше етнографічній, ефектній, але не ефективній, а все ж українськості. ... Та не спишите ні на кого свої драматичні помилки. Ви гірко розчарували мільйони довірливого українського люду, остаточно вбивши в ньому віру в українську владу, а то і найгірше — доречність існування самої української держави. У 2004-му ці мільйони повелись на Вашу українськість, на Вашу театральну рішучість на Майдані, на замах на Ваше життя, на принаді гасла, які ми вклали у Ваші уста. Сьогодні вже очевидно для абсолютної більшості українців: Ви не стали Українським Президентом [18];

I will work tirelessly to see that you do not get a chance to spend two terms destroying my beautiful country. Your style has camouflaged your dishonesty... but many of us see you for who you really are... and we will not stop exposing who you are every day, forever if it is necessary [8].

Як засвідчив аналіз текстів, загальна риторика листів, у яких адресат фігурує в ролі “Антигероя”, сповнена мовленнєвою агресією, апеляцією до жорстоких людських емоцій, ненависті, що реалізується шляхом протиставлення “ми — вони”, яке у текстах відкритого листа есплікується наступними мовними маркерами: негативно-забарвленою лексикою, ярликами, протиставленням, метафоричними описами проблеми.

Лінгвістичний аналіз україномовних та англійськомовних текстів відкритих листів виявив, що в їхній основі лежать фактично однакові моделі публіцистичної комунікації та організації мовного коду, що свідчить про спільність дискурсивних практик, тотожність мислення їхніх авторів та ще раз підтверджує критичний, дискредитативний, протестний характер відкритого листа як оцінно-імперативного мовленнєвого жанру публіцистичного дискурсу.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Быкова О. Н. Опыт классификации приемов речевого манипулирования в текстах СМИ / О. Н. Быкова // Речевое общение: вестник Российской риторической ассоциации. — Красноярск, 2000. — Вып. 1 (19). — С. 42–53.
2. Бульгина Е. Ю. Проявление языковой агрессии в СМИ / Е. Ю. Бульгина, Т. И. Стеклова // Юрислингвистика-2. Русский язык в его естественном и юридическом бытии. — Барнаул : изд-во АГУ, 2000. — С. 169–178.
3. Добросклонская Т. Г. Медиа-лингвистика: системный подход к изучению языка СМИ: современная английская медиа-речь / Т. Г. Добросклонская — М. : Флинта: Наука, 2008. — 264 с.

4. Желтухина М. Р. Тропологическая суггестивность масс-медиального дискурса: о проблеме речевого воздействия тропов в языке СМИ / М. Р. Желтухина. — М. : Ин-т языкознания РАН; Волгоград : изд-во ВФ МУПК, 2003. — 232 с.
5. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С. Иссерс. — М. : КомКнига, 2006. — 288 с.
6. Клушина Н. И. Образ врага (о военной риторике в мирное время) / Н.И. Клушина // Русская речь. — 2006. — № 5. — С. 79–87.
7. Відкритий лист дванадцяти аполітичних літераторів про вибір і про вибори . — Режим доступу до листа: <http://dyskurs.narod.ru/novyny.htm>
8. Open letter to Barack Hussein Obama. — Режим доступу до листа: <http://www.freerepublic.com/focus/f-news/2114500/posts>
9. Відкритий лист Ірини Фаріон Президентіві України В. Януковичу. — Режим доступу до листа: <http://www.svoboda.org.ua/diyalnist/novyny/013771/>
10. Евгеньева Т. В. Образ “врага” как фактор формирования национальной идентичности современной российской молодежи / Т. В. Евгеньева, Л. В. Селезнева // Политика. — 2007. — № 3. — С. 83–92.
11. Ющенко, пора у відставку! Відкритий лист Президенту України В. А. Ющенку. — Режим доступу до листа: http://www.komunist.com.ua/index_u.php?news_id=3700&searchterm=Ющенко,%20пора%20у%20відставку
12. Open letter to President Obama from Li Tusheng. — Режим доступу до листа: <http://www.chinahush.com/2010/02/24/an-open-letter-to-president-obama-from-li-shisheng/>
13. Відкритий лист Президентіві України Вікторіві Ющенку. — Режим доступу до листа: <http://www.pravda.com.ua/articles/2009/03/18/3813029/>
14. Open letter to Barack Hussein Obama, President-elect of the United States of America. — Режим доступу до листа: <http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=11584>
15. Я обвинувачую вас, пане Ющенко. Відкритий лист до Президента України. — Режим доступу до листа: http://www.komunist.com.ua/index_u.php?news_id=404&searchterm=відкритий%20лист
16. Open letter to Barrack Hussein Obama by Ms Kathleen Lyday. — Режим доступу до листа: <http://yes-23.com/rep/letter-to-obama-by-ms-kathleen-lyday-a-4th-grade-teacher/>
17. Open letter to Barack Hussein Obama. — Режим доступу до листа: <http://www.faithfreedom.org/2009/06/20/my-open-letter-to-barack-hussein-obama>
18. Відкритий лист до В. Яворівського. — Режим доступу до листа: <http://maidan.org.ua/static/news/2009/1252165973.html>